

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.922.8:616.89-008.444.9]:303.725.3
DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2022.2/21>

Байда С.П.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ФАКТОРИ АГРЕСИВНОСТІ У РАННІЙ ЮНОСТІ – ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті обґрунтовується доцільність вивчення факторів, що впливають на зростання проявів агресивності серед юнацтва, про стрімку зміну форм поведінки осіб цього віку, про міжособистісне спілкування молоді, яке набуває більш конфліктного характеру. Знання факторів, які обумовлюють виникнення агресивної поведінки в міжособистісних конфліктах, зокрема в період ранньої юності, дозволить розробити комплекс методів, спрямованих на їх профілактику та формування навичок успішного їх вирішення, оскільки ця соціальна-вікова група є не лише найбільш активним та динамічним елементом соціальної структури суспільства, але й являє собою майбутнє будь-якого суспільства. Основним протиріччям юнацького віку є протиріччя між потребами особистості і можливостями їх задоволення. У ранній юності людина відчуває гостру потребу, швидше стати по-справжньому дорослим, він сповнений очікування чогось цікавого, важливого, незвіданого. Молодь прагне знайти своє місце в житті, мріє про великі справи. Агресія в юнацькому віці є вельми насторожуючим фактором, оскільки негативно впливає на взаємини з батьками, друзями, однолітками, навчальну діяльність, індивідуальний розвиток, а також на успішність в їх майбутньої професійної діяльності. Юнацька агресивність, є комплексне особистісне оточення, а причинами агресивної поведінки, можуть бути як психологічні (порушення в мотиваційній, емоційній сферах та ін.), так і соціальні фактори (вплив соціального оточення). Авторка аналізує напрацювання зарубіжних та вітчизняних дослідників стосовно агресивності.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, самооцінка, вплив.

Постановка проблеми. Складність і багатогранність проявів агресивності в людській поведінці зумовили те, що на даному етапі психологічною наукою не вироблено однозначного розуміння цього явища. Етимологія слова «агресія» походить від латинського «*aggredior*» («*aggressus*»), що означає «рухатися до когось, чогось»; «наступати» («нападати»). Тож, від початку слово «агресія» поєднує в собі такі різноманітні значення, як «підхід», «зближення», «спроба завоювати», а також «напад», «атака». Багатозначність слова в його етимологічному значенні зумовлює розбіжності щодо пояснення сутності агресії дослідниками.

В психоаналітичній традиції (О. Кернберг, Р. Мей, С. Розенцвейг, А. Стор, З. Фрейд) агресія розглядається широко як прагнення до незалежності, енергійне відстоювання власної думки, загальна родова наполегливість, наступ, рух уперед або проти чогось з метою підтримати виживання [4]. Схожим чином агресія визначається в онтопсихології:

як вірність власній індивідуалізації, зростання (А. Менегетті) [5]. Таке широке розуміння поняття призводить до того, що під нього підпадає надто велика кількість різноманітних, подекуди протилежних за змістом проявів людської активності, і веде до вихолощування терміну, набуття ним метафоричного, фігурального значення. Знання факторів, що зумовлюють агресивність в ранньому юнацькому віці, є важливою умовою корекції, оскільки дозволяє точніше виявити джерело агресивності та шляхи її закріплення. Дослідженню факторів, що впливають на розвиток агресивності, приділяють увагу Л. Берковіц, Р. Берон, О.Б. Бовть, А.Ю. Дроздов, С.В. Жабокрицький, С.Л. Кравчук, Б. Крейхі, О.Ю. Михайлова, Ю.Б. Можгінський, В.С. Первий, Н.М. Платонова, В.І. Полтавець, Д. Річардсон, С.Г. Шебанова [3].

Отже, метою даної статті є дослідити фактори агресивної поведінки юнаків в ситуації міжособистісного конфлікту.

Агресія відноситься до числа глобальних для людства проблем. У зв'язку з цим все більше уваги вчені приділяють теоретичним та експериментальним дослідженням сутності, причин та методів корекції і попередження агресії.

Розглядаючи фактори, що зумовлюють агресивність особистості, дослідники дотримуються різних класифікацій. Е. Стауб виділяє в основі агресивної поведінки молоді індивідуальні, психологічні, соціоетичні та культурні фактори.

О.Ю. Михайлова, Т.Р. Морозова розглядають агресію як результат впливу біологічних (генотип, морфофункціональні утворення, церебротип), формально-динамічних, психологічних і соціально-психологічних факторів [5].

В.І. Полтавець, В.С. Первий та С.В. Жабокрицький розділяють фактори агресивності особистості на екзогенні та ендогенні. Серед ендогенних дослідники виділяють: а) біологічні, фізіологічні та патологічні зрушення в організмі (хромосомні аномалії, соматичні та психічні захворювання, патології лімбічної системи, лобних часток головного мозку, симпатичної нервової системи; б) аверсивні (біль, дискомфорт, фізичні навантаження, емоційне перенапруження; в) особистісні (недостатня впевненість у собі, низька або завищена самооцінка, прагнення до самоствердження, жага панування, тривожність або навпаки низький ступінь усвідомлення тривоги). Серед екзогенних виділяють: а) сімейні (неконструктивні стилі виховання, негативізм по відношенню до дитини, поблажливе ставлення до агресії, насильство між батьками); б) соціальні (атакуюча поведінка іншої людини, провокації, негативні установки, спостереження за агресивними моделями поведінки, в) індивідуальні (емоційна та фізична депривація, вживання алкоголю, наркотичних речовин); г) зовнішні детермінанти агресії, такі, як спека, тіснота, шум, забруднене повітря [7].

Н.В. Алікіна виділяє внутрішні та зовнішні фактори, групуючи їх таким чином: 1) соціально-економічна і політична організація суспільства; 2) моральні норми поведінки соціуму; 3) умови мікросередовища (родинного оточення, кола знайомих, однолітків); 4) характер і система виховання; 5) вікові та індивідуально-психологічні особливості; 6) соматичне неблагополуччя, послаблене здоров'я, психічні захворювання; 7) фізичні умови навколишнього середовища; 8) специфічний вплив алкоголю та наркотиків [6].

О. Ю. Дроздов розподіляє фактори, що зумовлюють агресивність молоді на дві групи: 1) фактори, що залежать від демографічних та особистіс-

них характеристик та 2) фактори, що діють завжди і на всіх. В другій групі дослідник виділяє соціально-психологічні фактори (вплив сім'ї, системи освіти, групи однолітків, підліткової та юнацької субкультури, ЗМІ та комп'ютерних технологій), соціальні фрустратори сучасності (рейтинг цінностей в сучасній Україні, розбіжність між офіційними цінностями та можливістю їх досягнути, соціальний статус родини), а також ситуативні фактори (умисна агресія іншої особи, антипатія до об'єкта агресії, помста, конфлікт, висока температура, предмети, пов'язані з агресією, військові дії, конкуренція, поганий настрій, знаходження у нетверезому стані) [3].

О.Б. Бовть виділяє такі групи факторів: 1) ціннісно-нормативна підсистема особистості (потреби, цінності, інтереси, прагнення, цілі, установки, наміри); 2) інструментальна підсистема (риса характеру, темперамент, функціональні можливості, знання, способи дій та реагування); 3) керівна підсистема (самосвідомість, що включає самооцінку та рівень домагань; воля, самоконтроль, саморегуляція). Окремо дослідник виділяє такі фактори, як фізичні умови навколишнього середовища, вплив мас-медіа та комп'ютерних ігор, характер та система сімейного виховання, умови мікросередовища (спілкування з однолітками та вплив особистості педагога), вікові та індивідуально-психологічні особливості [3].

Незважаючи на те, що фактори агресивності залишаються практично незмінними протягом життя, можна припустити, що дія цих факторів, а також їхня значущість буде відрізнятися на різних етапах онтогенезу, оскільки будь-які зовнішні впливи сприймаються особистістю опосередковано, через призму власного світосприйняття, яке в процесі розвитку зазнає змін. Тому аналіз факторів, що зумовлюють агресивність в ранньому юнацькому віці, слід проводити з урахуванням вікової специфіки ранньої юності. Центральними новоутвореннями юнацького віку є усвідомлення себе як цілісної, багатовимірної особистості, готовність до життєвого самовизначення, прагнення до самовиховання, формування світогляду та моральних переконань [1].

В.В. Зеньковський характеризує юність як час вибору шляху життя і складання планів, величезних задумів, утопій та героїчних рішень [3]. Пошук свого місця в житті – професійного, особистісного, духовного можна вважати провідною діяльністю особистості в ранньому юнацькому віці. Підвищення рівня організації і саморегуляції організму призводить до збільшення емоційної

чутливості, але паралельно зростають і можливості психологічного захисту [7].

Актуальною залишається перебудова взаємин з дорослими, прагнення звільнитися від контролю та опіки батьків, продовжується процес переорієнтації спілкування з дорослих на ровесників. Водночас відмічається потреба юнаків у довірливому спілкуванні з дорослими, у розумінні та підтримці, у можливості наслідувати старших [8].

Серед особистісних факторів найменше віковому впливу підлягають психофізіологічні (патологічні, фізіологічні та біологічні) чинники агресивності. Їх вплив є тривалим в часі та майже незмінним, хоча може посилюватися в кризові вікові періоди [2]. До них дослідники відносять гормональний дисбаланс, ранні органічні ураження (порушення функціональної активності гіпоталамно-гіпофізарно-гонадної системи, дисфункції кори головного мозку, півкульовий дисбаланс), черепно-мозкові травми, порушення механізмів нервової діяльності, деякі психічні та фізичні захворювання (аутизм, епілепсія, шизофренія, дисморфобічний синдром, деперсоналізація, нервова анорексія). Дія цих чинників в ранній юності підсилюється за рахунок набуття ними вторинних, соціально зумовлених ознак, хоча варто зазначити, що їх вплив може не лише посилюватися, а й послаблюватися за рахунок соціальних детермінант [2].

До психофізіологічно обумовлених характеристик, що впливають на прояви агресивності, її види та функції, дослідники відносять особливості темпераменту (А. Басс, О.Б. Бовть, Г.С. Васильєва, М. Гартштейн, Н.Д. Левітов, Р. Нолл, К. Ваннатта) [4]. А. Басс до перемінних темпераменту, що впливають на розвиток агресивності, відносить імпульсивність, інтенсивність реакцій, рівень активності і незалежності (прагнення до самоповаги і захисту від групового тиску). Н.Д. Левітов відмічає зв'язок між агресивністю та підвищеною збуджуваністю нервової системи при слабкій дії активного гальмування [5]. Притаманне ранньому юнацькому віку наростання загального збудження та послаблення всіх видів умовного гальмування [8] сприяє почастішанню афективних агресивних проявів. Внаслідок великої завантаженості і нестачі часу для релаксації накопичується негативна енергія, яка, через загальну емоційну нестійкість, мінливість емоцій та стійку тенденцію до зняття емоційної напруги, нерідко навіть за умови незначного подразника виплескується назовні у вигляді спонтанної агресії. Крім безпосереднього впливу, влас-

тивості темпераменту впливають на агресивність і опосередковано, зумовлюючи соціальний статус в системі міжособистісних стосунків [2].

Експериментальними даними підтверджується положення про конституційну генетичну обумовленість агресивності. В той же час самі вчені-генетики підкреслюють, що генетична конституція може сприяти формуванню агресивного фенотипу, однак визначальну роль у тому, чи буде наявний нахил посилений або нейтралізований, відіграють фактори середовища [3].

В ряді досліджень відмічається зв'язок агресивності з рівнем освіти та інтелекту дітей і юнаків. Інтелектуальні здібності особливо важливі в ході когнітивної обробки інформації, що передують агресивній поведінці. Н.М. Платонова звертає увагу на те, що причиною схильності до агресії нерідко є недостатньо розвинена мовленнєва регуляція, тобто нерозуміння своїх переживань та невміння формулювати їх на словах, схильність програвати афекти в діях, слабкий розвиток рефлексії [3]. Інтелектуальні особливості тісно переплітаються з життєвим досвідом, зокрема когнітивна обробка інформації, пов'язаної з застосуванням агресії протікає швидше у тих осіб, які мають більший соціальний досвід.

Серед особистісних властивостей, що мають відношення до проявів агресивності, дослідники вказують на дратівливість [2], імпульсивність, надмірно високу або, навпаки, низьку сенситивність, емоційну нестійкість, домінантність і жорстокість, авторитаризм, ворожість, атрибуцію ворожості, а також знижений фон настрою, тривожність, сором'язливість, екстернальний локус контролю, низьку адаптивність, схильність до швидкого формування стійких поведінкових стереотипів, ригідність. Агресивно орієнтовані особистості відрізняються нерозвиненістю моральних уявлень, нечутливістю до переживань інших, викривленою уявою про емоційні стани оточуючих, невмінням виражати співчуття іншому, нездатністю уявляти та передбачати негативні переживання можливих жертв [8].

У юнаків та дівчат інтенсивно відбуваються процеси самоідентифікації та переосмислення самооцінки [7]. Х. Ремшмідт зазначає, що у великій кількості випадків агресивність молодих осіб зумовлена заниженою самооцінкою та негативною «Я»-концепцією. Низька самооцінка призводить до зниження самоповаги і, як наслідок, – соціальної деградації, агресії. Інший негативний аспект заниженої самооцінки полягає в стимуляції конформістських реакцій. Найгіршим резуль-

татом негативної «Я»-концепції є глибока зміна самосприйняття, яка призводить до приписування собі нездатності до добрих вчинків [3].

Серед сімейних факторів агресивності називають низький матеріальний рівень сім'ї, анти-соціальний образ життя батьків, наявність конфліктних, дисгармонійних стосунків між членами сім'ї, фізичне або сексуальне насилля по відношенню до дитини, неповний склад сім'ї, невірний стиль виховання, неадекватні покарання. Сімейні фактори впливають на закріплення особистісної агресивності через фрустрацію потреби дитини в турботі та прихильності; нехтування інтересами дитини; жорстоке ставлення, культ сили в сім'ї; фіксацію дитини на травматичних обставинах у зв'язку з насиллям або ж втратою одного з батьків через смерть або розлучення; формування відчуття невпевненості через нездатність батьків постояти за себе та за дитину; ускладнення нормального розвитку моральної свідомості за недостатнього впливу батька; блокаду потреби в самореалізації та самостійності; неузгодженість вимог до дитини з боку батьків та відсутність чіткого розуміння норм поведінки; стресову ситуацію, пов'язану зі скупченістю, неможливістю побути на самоті; нудьгу, недостатність стимулів [7].

В ранньому юнацькому віці послаблюється значення батьків як моделей для засвоєння зразків агресивної поведінки. Відбувається поступовий відхід від сім'ї. Якщо батьки не готові до цього і намагаються силоміць контролювати дитину, це може провокувати негативізм та агресію як по відношенню до самих батьків, так і до інших дорослих через механізм проекції [3].

Прагнучи самостійності, юнаки і дівчата одночасно зберігають потребу в життєвому досвіді і допомозі старших; родина залишається тим місцем, де вони почуваються спокійно і впевнено. В той же час діти, що зростали в несприятливій сімейній атмосфері, входять в період ранньої юності вже з великим вантажем нерозв'язаних особистісних проблем, негативізму, ворожості, підозри, агресивності, з так званою «агресивною установкою» [5]. Тривалі психологічні негаразди у житті родини є джерелом постійного стресу та фрустрації для її членів, що саме по собі може бути причиною підвищення рівня особистісної агресивності.

В ряді досліджень рівень агресивності особистості розглядається в залежності від макросередовищних факторів. Низка праць присвячена дослідженню впливу засобів масової інформації, зокрема телебачення, на розвиток агресивності [6]. Б. Крейхі описує такі механізми впливу медіа-

насилля на підвищення рівня агресивності: 1) підсилення збудження, 2) активізація думок та почуттів агресивного характеру, 3) засвоєння нових агресивних сценаріїв 4) послаблення внутрішньої заборони на агресію, 5) зниження чутливості до страждань жертви, 6) формування уявлення про реальність як про ворожу та агресивну. Водночас науковці зауважують: те, яким чином особа сприймає побачене на екрані, значною мірою залежить від її індивідуальних якостей, а також від загальної соціальної ситуації, в якій вона перебуває [3]. У. Шрем, Дж. Лайл та Е. Паркер дійшли висновку, що якщо у підлітка або юнака не відмічається схильності до агресії, якщо в сім'ї він оточений любов'ю та турботою, якщо він добре почувається в групі однолітків, то імітація насилля, побаченого ним у кіно, практично виключена. І навпаки, за свідченням І. Блунтера та П. Хаузера, демонстрація насилля та злочинства позначається особливо болісно у середовищі, де послаблений вплив інститутів сім'ї, школи, церкви, сусідства [4].

В останні роки з'являються роботи, присвячені впливу комп'ютерних та відеоігор на агресивність дітей та юнаків. Теорія соціального наuczіння стверджує, що ігри з елементами ворожості є навіть більш згубними, ніж телебачення, оскільки ігри вимагають ототожнення гравця з персонажем-агресором, потребують активної участі та сприяють наркотичному звиканню [2]. Відповідно до психоаналітичних теорій агресивні комп'ютерні ігри дозволяють відреагувати витіснені агресивні імпульси. Експериментально виявлено, що вплив комп'ютерних ігор на агресивність опосередковується статтю, віком, особистісними властивостями (загальним рівнем агресивності, звичними стратегіями виходу з конфліктної ситуації, стійкістю до фрустрацій, конкурентністю), ігровим досвідом, тривалістю експерименту, методами діагностики, різновидом гри [1].

Серед суспільних факторів, що сприяють розвитку агресивності в ранньому юнацькому віці, В. Пилипенко та О. Волянська називають динамічність соціальних процесів в сучасній Україні, що не дає можливості молодій людині планувати своє життя, встановлювати конкретні строки реалізації тих чи інших цілей. Соціальне самовизначення у багатьох молодих осіб сьогодні супроводжується почуттям неспокою та невпевненості у собі, своєму майбутньому. Ці почуття переростають у замкненість, зниження самооцінки, агресивність [6].

Ю. Щербініна вказує на такі соціальні причини агресії, як пропаганда насильства в ЗМІ, викрив-

лення системи духовних цінностей (прагнення до влади, популярність ідеї «мета виправдовує засоби») і відповідні соціальні установки (уявлення про світ як про жорстокий і сповнений насилля, орієнтація на досягнення високого матеріального становища, ідеал успішної і впевненої в собі особистості як людини, що «може дати відсіч») [6].

Висновки. Теоретичний аналіз дозволив нам виділити такі фактори агресивності в ранньому юнацькому віці:

1) особистісні, які включають в себе психофізіологічні детермінанти агресивності, рівень розвитку інтелекту та життєвий досвід, особливості розвитку самосвідомості, наявність специфічних

рис характеру особистісну спрямованість, особливості духовного розвитку;

2) соціальні, які поділяються на фактори мікросередовища (вплив сім'ї, школи та учителя, групи однолітків) та макросередовища (вплив на розвиток агресивності ЗМІ, телебачення, комп'ютерної та відеоіндустрії, особливості розвитку суспільства та суспільні цінності й ідеали).

На дію зазначених факторів накладається вікова специфіка ранньої юності, яка забезпечує активне вибіркоче сприйняття соціальних факторів та специфічне переломлення особистісних факторів, а також зумовлює різний ступінь їх значущості для закріплення агресивності.

Список літератури:

1. Біндяк А.Д. Девіантна поведінка молоді в українському суспільстві / А.Д. Біндяк : [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Pedagogica/67903.doc.htm
2. Максимова Н.Ю. Психологія адиктивної поведінки: Навч. посіб. Київ : ВПУ «Київський університет», 2002. 308 с.
3. Мироненко В.І. Смысловая регуляция агрессивной поведенки в молодіжних неформальних групах скінхедів та неонацистів. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип. 27(30). С. 57–67.
4. Павелків В.Р. Методологічні та теоретичні засади дослідження агресії й агресивної поведінки. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України* / За ред. С.Д.Максименка Київ : 2004, Т. 4. Вип. 4. С. 215–225.
5. Психологія девіантної поведінки особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини; уклад.: О. Д. Сафін, С. П. Байда. Умань : Візаві, 2021. 202 с.
6. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. Київ : Академ-видав, 2006. 360 с.
7. Шевців З.М. Основи соціально-педагогічної діяльності. навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 248 с.
8. Smith, S. F. On the trail of the elusive successful psychopath : [англ.] / Smith, S. F., Watts, A. L., Lilienfeld, S. O. *The Psychologist*. 2014. Vol. 27, no. 7. P. 506–510.

Baida S.P. FACTORS OF AGGRESSIVENESS IN EARLY YOUTH - THEORETICAL ANALYSIS

The article substantiates the expediency of studying the factors influencing the growth of aggression among young people, the rapid change in behavior of people of this age, the interpersonal communication of young people, which becomes more conflictual. Knowledge of the factors that cause aggressive behavior in interpersonal conflicts, in particular in early adolescence, will develop a set of methods aimed at their prevention and skills to successfully resolve them, as this socio-age group is not only the most active and dynamic element of social structure society, but also represents the future of any society. Eight correlations were calculated to prove the hypothesis and conclusions were drawn. In the third part, a program of psycho-developmental work on the prevention of aggressive behavior in young people was proposed. It is shown that the skills of rational goal-setting and planning play a significant role in the formation of an adequate level of aspirations and self-esteem, and can be a means of constructive use of aggressive energy. The main contradiction of adolescence is the contradiction between the needs of the individual and the ability to meet them. In early adolescence, a person feels an urgent need to quickly become a real adult, he is full of expectations of something interesting, important, unknown. Young people strive to find their place in life, dream of great things. Aggression in adolescence is a very alarming factor, as it negatively affects relationships with parents, friends, peers, educational activities, individual development, as well as success in their future careers. Adolescent aggression is a complex personal environment, and the causes of aggressive behavior can be both psychological (disorders in the motivational, emotional spheres, etc.) and social factors (influence of the social environment). The author analyzes the work of foreign and domestic researchers on aggression.

Key words: aggression, aggressiveness, aggressive behavior, self-esteem, influence.